

วัดโบสถ์สามเสน.....ภาพบันทึกสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาในกรุงเทพฯ

ปริญานู คำสนอง

อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ

๙/๖/๒๕๖๘

วัดโบสถ์สามเสน เป็นวัดในสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งอยู่เลขที่ ๖๕๘ ถนนสามเสน แขวงดุสิต เขตดุสิต ริมคลองสามเสน มีการกล่าวถึงประวัติของวัดโบสถ์สามเสน ในหนังสือ ๑๘๓ มรดกสถาปัตยกรรมในประเทศไทย เล่ม ๒ ว่าวัดแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๒๕๑ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๒๗๑ ในช่วงอยุธยาตอนปลาย สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^๑ ต่อมาได้กลายเป็นวัดร้าง สำหรับชื่อวัดอาจตั้งตามชื่อของชุมชนนั้น ๆ หรือนำนามหรือสกุลของผู้สร้างมาเป็นชื่อของวัด ดังนั้นวัดแห่งนี้จึงควรมีชื่อว่า วัดสามเสน หรือวัดคลองสามเสน ตามชื่อของชุมชน

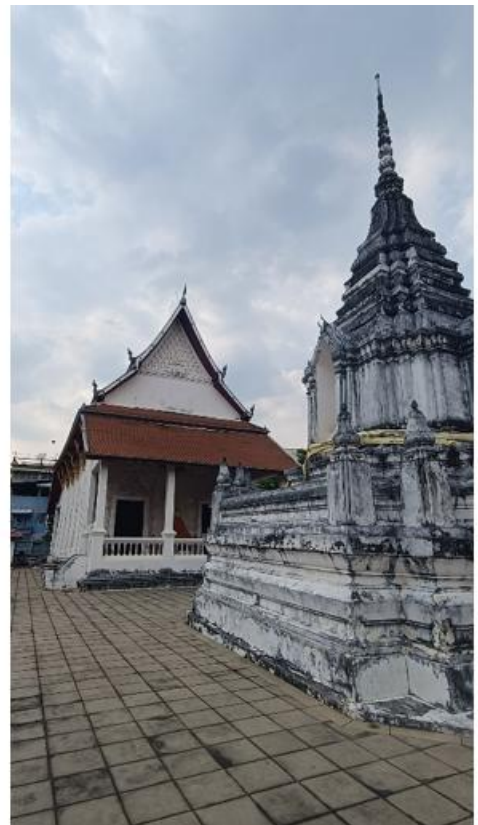

ภาพถ่ายทางอากาศของวัดโบสถ์สามเสน ริมถนนสามเสนและริมคลองสามเสน พระอุโบสถสมัยอยุธยาปรากฏอยู่ด้านล่างของภาพ ที่ประกอบด้วยพระอุโบสถ ชุ่มเสมา พระเจดีย์ พระวิหาร ๒ หลัง และร่องรอยของพระวิหาร ๒ หลังที่ถูกรื้อถอนไปแล้ว
ที่มา : [https://www.google.com/maps/place/วัดโบสถ์+\(สามเสน\)](https://www.google.com/maps/place/วัดโบสถ์+(สามเสน)) สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๖๘.

^๑ หนังสือ ๑๘๓ มรดกสถาปัตยกรรมในประเทศไทย เล่ม ๒ : ๑ ศตวรรษรางวัลอนุรักษ์ดีเด่น ๒๕๔๖-๒๕๕๕, กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, ๒๕๕๕

เอกสารบางแหล่งมีการอ้างอิงชื่อวัดกับนิทานเรื่องตำนานพระลอยน้ำ ที่มีการเกณท์ผู้คนมากมายถึงสามแสนคน เพื่อที่จะช่วยกันดึงพระพุทธรูปขึ้นจากน้ำแต่ก็ไม่สำเร็จ จึงเรียกสถานที่แห่งนั้นว่า สามแสนที่ต่อมาเพี้ยนมาเป็นสามแสนในที่สุดและตำนานดังกล่าวเกิดขึ้นแต่โบราณครั้งใดก็ไม่สามรถคาดเดาได้ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา และคำว่า **สามแสน** นี้ต้องมีมาก่อนสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ หากจะพิจารณาจากตำนานนี้ แสดงให้เห็นว่าสามแสน ในครั้งนั้นต้องเป็นชุมชนที่ใหญ่มาก และสามารถสืบย้อนอดีตไปถึงสมัยอยุธยา

ในประวัติของวัดไม่ปรากฏสาเหตุที่วัดได้ร้างและร้างไปตั้งแต่เมื่อใด แต่มีการคาดการณ์ว่าเป็นวัดร้างมานาน จนไม่มีผู้ทราบชื่อเดิมและเหลือเพียงโบสถ์หลังเดียว จึงตั้งชื่อว่า วัดโบสถ์ คำว่า วัดโบสถ์ นี้มีมานานมาก มีหลักฐานบางแห่งบันทึกไว้ว่า เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานี สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ได้เสด็จมาทรงบูรณะวัดแห่งนี้ แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าในครั้งนั้นมีพระภิกษุจำพรรษาอยู่หรือไม่ และมีความเห็นของผู้สนใจโบราณคดีหลายท่านสันนิษฐานตรงกันว่า วัดโบสถ์สามแสน ในครั้งนั้นน่าจะเป็นกึ่งวัดร้าง คือมีพระสงฆ์มาพักอาศัยไม่แน่นอน เพราะความเป็นอยู่คงยากลำบาก อาจจะมีพระสงฆ์ที่ขอความสงบ หรือพระธุดงค์ที่ผ่านมาพักจำพรรษาบ้างเป็นครั้งคราว^๒

พระอุโบสถของวัดโบสถ์สามแสนตัวอาคารมีลักษณะโค้งแอ่นท้องเรือสำเภา ที่เป็นรูปแบบศิลปกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย ด้านหน้าอุโบสถมีเจดีย์ทรงปราสาท ตั้งอยู่บนฐานสูง ด้านบนมีลานประทักษิณ เรือนธาตุมีซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูป ทั้ง ๔ ทิศ ยอดเป็นเจดีย์ทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสอง

ที่มา : ปริยานุช (๒๕๖๘)

^๒ ที่มา : <https://watbotsamsen.watportal.com/content/item/1/เกี่ยวกับวัด> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๘.

ทุ่งสามเสนในอดีตมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและพื้นที่รกร้าง พื้นที่สวน กับพื้นที่นาจะอยู่เฉพาะริมแม่น้ำเจ้าพระยา กลุ่มประชากรส่วนใหญ่เป็น ชาวนวน ชาวเขมร ที่นับถือศาสนาคริสต์ จะอาศัยอยู่เฉพาะบริเวณบ้านวนสามเสน (โรงเรียนเซนต์เบรียนในปัจจุบัน) ส่วนคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาน่าจะมีไม่มาก เพราะห่างไกลจากพระนคร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ประชากรในพระนครมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตพระนครออกไปทางทิศตะวันออก จนถึงทุ่งวัวลำพอง ทุ่งส้มป่อย และทุ่งสามเสน ทำให้มีประชาชนมาอยู่มากขึ้น โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิตขึ้น ได้สร้างพระตำหนักสวนสุนันทาและตำหนักต่างๆ พระราชทานแก่เจ้าจอมนอกจากนี้ยังมีเจ้านายข้าราชการบริพารต่าง ๆ มาสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยกันเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันจึงเห็นได้ว่าเป็นบ้านเรือนโบราณที่ตั้งอยู่บริเวณรอบวัดโอบสธ ไปจนถึงศรียาน บางกระบือ ล้วนแต่เป็นบ้านเจ้านายสมัย รัชกาลที่ ๕ ทั้งสิ้น และเมื่อชุมชนเกิดขึ้นจึงมีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่ กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนอุโบสถหลังเก่าเป็นโบราณสถาน (เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ และกำหนดขอบเขตโบราณสถานเป็นพื้นที่ประมาณ ๒ งาน ๖๐ ตารางวา) ^๓

ลักษณะของพาไลกันสาดด้านหน้าและหลัง ลักษณะของหลังคาส่วนนี้เดิมเป็นหลังคาลาดชัน หลังคาซ้อน ๒ ชั้น ลดด้านหน้าและด้านหลัง แต่คงชำรุดหักพังไปเมื่อครั้งที่ถูกทิ้งร้างจึงได้รื้อทิ้ง มีลวดลายปูนปั้นประดับกรอบประตูหน้าต่าง หน้าบันตลอดถึงซุ้มฟ้า มีลักษณะคล้ายศิลปะจีน

ที่มา : ปรียานุช (๒๕๖๘)

ในปัจจุบันลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยรวมภายในวัดเป็นรูปแบบศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเพียงพระอุโบสถ(หลังเก่า) ที่ยังคงรูปแบบศิลปกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย สถาปัตยกรรมที่น่าสนใจภายในวัดประกอบด้วย

พระอุโบสถ(หลังเก่า) มีการวางผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประกอบด้วยอุโบสถขนาดกลาง ๑ หลัง มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ที่มุมกำแพงแก้วมีวิหารทิศทั้ง ๔ ด้าน แต่วิหารทิศที่อยู่ด้านหน้าอุโบสถ ๒ หลัง เหลือเพียงฐานซึ่งมีระดับต่ำกว่าพื้นดิน

^๓ ที่มา : <https://watbotsamsen.watportal.com/content/item/1/>เกี่ยวกับวัด เข้าถึงเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๘.

คงถูกรื้อออกไป แต่ครั้งโบราณ เพราะจากการสอบถามชาวบ้านซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงมากกว่า ๕๐ ปี ก็ไม่เคยเห็นวิหารทั้ง ๒ หลังนั้น มีพระเจดีย์อยู่ด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ ๑ องค์ ต่อมาเจดีย์ที่อยู่ด้านหลัง ได้ถูกต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นใกล้เคียงโคนล้มทับ ประกอบกับฐานเจดีย์ถูกคนร้ายขุดเจาะ เป็นโพรงหลายแห่ง ไม่สามารถรับน้ำหนักได้ จึงโคนล้มลง และถูกทำลายไปในที่สุด

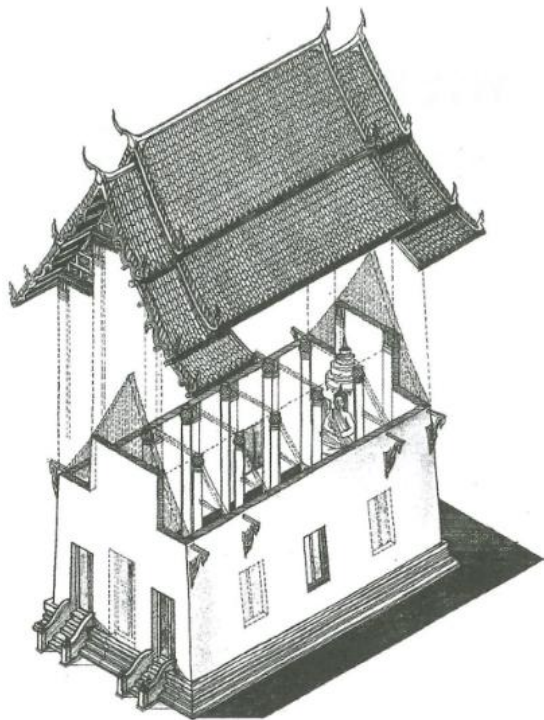
ภาพของเครื่องลำยองเดิมที่จัดแสดงอยู่ในพื้นที่กำแพงแก้ว ของพระอุโบสถ (หลังเก่า) แสดงถึงโครงสร้างที่เป็นไม้ มีร่องรอยการประดับกระจกปรากฏอยู่

ที่มา : ปริยานุช (๒๕๖๔)

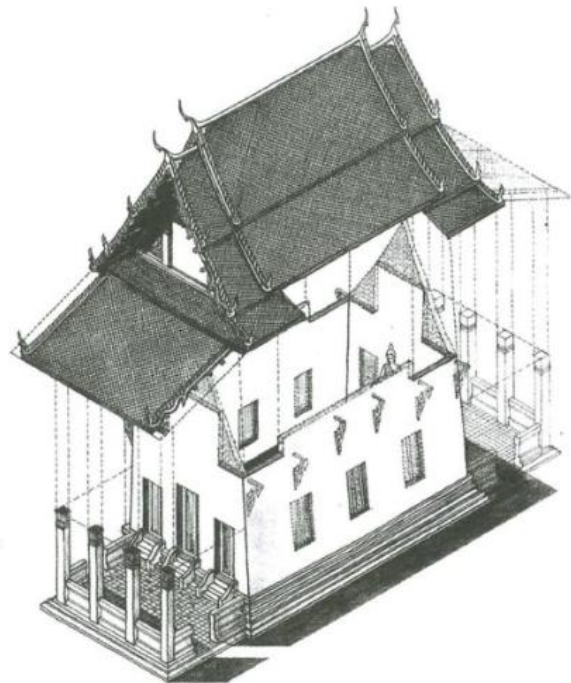
ในปัจจุบันลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยรวมภายในวัดเป็นรูปแบบศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเพียงพระอุโบสถหลังเก่าที่ยังคงรูปแบบศิลปกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย สถาปัตยกรรมที่น่าสนใจภายในวัดประกอบด้วย

พระอุโบสถ(หลังเก่า) มีการวางผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประกอบด้วยอุโบสถขนาดกลาง ๑ หลัง มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ที่มุมกำแพงแก้วมีวิหารทิศทั้ง ๔ ด้าน แต่วิหารทิศที่อยู่ด้านหน้าอุโบสถ ๒ หลัง เหลือเพียงฐานซึ่งมีระดับต่ำกว่าพื้นดิน คงถูกรื้อออกไป แต่ครั้งโบราณ เพราะจากการสอบถามชาวบ้านซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงมากกว่า ๕๐ ปี ก็ไม่เคยเห็นวิหารทั้ง ๒ หลังนั้น มีพระเจดีย์อยู่ด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ ๑ องค์ ต่อมาเจดีย์ที่อยู่ด้านหลัง ได้ถูกต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นใกล้เคียงโคนล้มทับ ประกอบกับฐานเจดีย์ถูกคนร้ายขุดเจาะ เป็นโพรงหลายแห่ง ไม่สามารถรับน้ำหนักได้ จึงโคนล้มลงและถูกทำลายไปในที่สุด

พระอุโบสถ(หลังเก่า) มีรูปแบบศิลปกรรมสมัยอยุธยาที่มีลักษณะฐานแอ่นโค้งคล้ายเรือสำเภา แต่เดิมพาไลด้านหน้าและหลังเป็นหลังคาลาดชัน หลังคาซ้อน ๒ ชั้น ลดด้านหน้าและด้านหลัง แต่คงชำรุดหักพังไปเมื่อครั้งที่ถูกทิ้งร้างจึงได้รื้อทิ้ง และต่อเติมเป็นพาไลเป็นกันสาดด้านหน้าและด้านหลังขึ้นใหม่ หน้าบันมี จารึกว่า ศ ปี ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๖) สันนิษฐานว่า น่าจะจารึกไว้เมื่อคราวที่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่ ลวดลายปูนปั้นประดับกรอบประตูหน้าต่าง หน้าบันรวมถึงช่อฟ้า มีลักษณะคล้ายศิลปะจีน ซึ่งสันนิษฐานว่าเมื่อครั้งที่มีการซ่อมนั้น (พ.ศ. ๒๔๕๖) อาจใช้ช่างชาวจีนอาจจะหาได้ง่าย ชำนาญงานปูนมากกว่าช่างชาวไทย ซึ่งชำนาญงานไม้ หรือได้รับอิทธิพลศิลปกรรมแบบไทย-จีนในสมัยรัชการที่ ๓ ทรงมีพระราชนิยมสร้างวัดต่างๆ เป็นรูปแบบศิลปกรรมผสมผสาน

□ ทรงโรงแบบคฤห์

□ รูปทรงจันทน์ (ด้านหน้า-ด้านหลัง) แบบคฤห์

การคาดการณ์รูปแบบเดิมของพระอุโบสถ (หลังเก่า) ก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์ และต่อเติมเป็นพาไลเป็นกันสาดด้านหน้าและด้านหลังขึ้นใหม่ (ภาพขวา)

ที่มา : https://www.silpa-mag.com/art/article_40769 สืบค้นเมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๘.

ภายในอุโบสถ ประดิษฐานพระประธานปูนปั้นหมู่ใหญ่ ๑๓ องค์ องค์ใหญ่ มีหลวงพ่อบุสสุเกศเป็นพระประธาน ประดิษฐานบนแท่นพุทธอาสน์ ที่ด้านหน้าพระประธานมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย ประดิษฐานซ้าย - ขวา

ที่มา : <https://watbotsamsen.watportal.com/content/item/1/เกี่ยวกับวัด> สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๖๘.

ภายในอุโบสถ ประดิษฐานพระประธานปูนปั้นหมู่ใหญ่ประดิษฐานบนแท่นพุทธอาสน์ จำนวนถึง ๑๓ องค์ พระประธานองค์ใหญ่ เรียกกันว่าหลวงพ่อสุขเกษม เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ที่มีลักษณะอ่อนช้อยงดงามแบบสมัยอยุธยา ด้านหน้าพระประธานมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย ประดิษฐานซ้าย - ขวา (หลวงพ่อรวยและหลวงพ่อเศรฐ์) ส่วนพระพุทธรูปองค์กลาง (หลวงพ่อ ทอง) มีพุทธลักษณะค่อนข้างแปลก คือประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายจับด้ามวัตถุ คล้ายไม้ปิงปอง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพัด ส่วนพระหัตถ์ขวาจับด้านบนของวัตถุนั้น และที่บริเวณผ้าทิพย์ของพระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์นี้ประดับลวดลายปูนปั้นที่วิจิตรงดงามมากแบบสมัยอยุธยา^๔

ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายผนังด้านหน้าพระประธาน เขียนภาพพระพุทธเจ้าตอนผจญมารเป็นภาพขนาดใหญ่เต็มผนัง ผนังด้านหลังพระประธานเป็นไตรภูมิ ส่วนผนังด้านข้างตอนบนเขียน ภาพเทพชุมนุม ด้านล่างเขียนภาพพระเวสสันดรชาดก (ปัจจุบันภาพพระเวสสันดรชาดก ได้หลุดล่อน จนหมดสิ้นแล้ว)

ที่มา : <https://watbotsamsen.watportal.com/th/content/category/2/detail/14/>

สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๖๘.

ภายในอุโบสถ ประดิษฐานพระประธานปูนปั้นหมู่ใหญ่ประดิษฐานบนแท่นพุทธอาสน์ จำนวนถึง ๑๓ องค์ พระประธานองค์ใหญ่ เรียกกันว่า หลวงพ่อสุขเกษม เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ที่มีลักษณะอ่อนช้อยงดงามแบบพระพุทธรูปสมัยอยุธยา ด้านหน้าพระประธานมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย ประดิษฐานซ้าย - ขวา (หลวงพ่อรวยและหลวงพ่อเศรฐ์) ส่วนพระพุทธรูปองค์กลาง (หลวงพ่อ ทอง) มีพุทธลักษณะค่อนข้างแปลก คือประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายจับด้ามวัตถุ

^๔ ที่มา : https://watbotsamsen.watportal.com/content/item/1/เกี่ยวกับวัด_เข้าถึงเมื่อวันที่_๓_มิถุนายน_๒๕๖๘.

คล้ายไม้ ปิงปอง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพัด ส่วนพระหัตถ์ขวาจับด้านบนของวัตถุนั้น และที่บริเวณฝ่า ทิพย์ของพระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์นี้ ประดับลวดลายปูนปั้นที่วิจิตรงดงามมากแบบสมัยอยุธยา^๕

ซุ้มเสมาเป็นซุ้มทรงกบข้าง ใบเสมาเป็นใบเสมาคู่ขนาดเล็กทำจากหินทรายแดง ด้านหน้าอุโบสถ มีเจดีย์ขนาดกลาง ทรงปราสาทตั้งอยู่บนฐานสูง มีบันไดทางขึ้น ๑ ทาง ด้านบนมีลานประทักษิณ ตัวเรือนธาตุมีการทำซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ทิศ ยอดเป็นเจดีย์ทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสอง ไม่มีใครทราบว่าภายในบรรจุสิ่งใด

กำแพงแก้ว ก่อเป็นผนังทึบเตี้ย แต่เดิมมี ๔ ประตู เดิมประตูก่อเป็นซุ้ม ต่อมาได้รับการเปลี่ยนเป็นแบบไม่มีซุ้ม แต่ทำลายหัวเสากรอบประตูแทนรูปแบบของหัวเสาที่มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ที่มุมทั้งสี่ทิศมีการสร้างวิหารขนาดเล็ก (ปัจจุบันเหลือเพียงวิหารทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) รูปแบบของวิหารเป็นอาคารก่อทึบมีประตูทางเข้าเพียงด้านเดียว

ภาพด้านหน้าอุโบสถมีเจดีย์ขนาดกลางทรงปราสาทตั้งอยู่บนฐานสูง ด้านบนมีลานประทักษิณมีบันไดทางขึ้น ๑ ทาง ส่วนเรือนธาตุมีซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ทิศ ยอดเป็นเจดีย์ทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสอง ซุ้มเสมาเป็นซุ้มทรงกบข้าง ใบเสมาเป็นใบเสมาคู่ขนาดเล็กทำจากหินทรายแดง

ที่มา : <https://watbotsamsen.watportal.com/content/item/1/>เกี่ยวกับวัด สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๖๘.

^๕ ที่มา : <https://watbotsamsen.watportal.com/content/item/1/>เกี่ยวกับวัด เข้าถึงเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๘.

พระวิหารทิศ ที่ยังคงเหลืออยู่ ๑ ใน ๒ หลัง จากวิหารทิศเดิมที่มีอยู่ ๔ หลัง ตั้งอยู่ทางด้านหลังอุโบสถ และศาลาท่าน้ำของ
วัดโบสถ์สามเสน มีผังอาคารเป็นรูปตัว T มีหลังคาจตุรมุข มุงกระเบื้องว่าว ที่ตั้งอยู่ริมคลองสามเสน ที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำ
เจ้าพระยา

ที่มา : ปริญญาฯ (๒๕๖๘)